

**Vratislav Čapek: *Historik na přelomu dvou staletí. Co jsem prožil a na co si pamatuji.* Nová tiskárna Pelhřimov, Katedra společenských věd Vysoké školy obchodní v Praze, Ústav českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, 2013, 338 s.**

Generace, která spoluvytvářela dějiny našich zemí po roce 1945, již definitivně odchází. Vyrůstala v ideálech předmnichovské republiky, nebylo jí však dáno, aby je dále rozvíjela. Musela se naopak vyrovnat se zcela odlišnými osudovými zvraty a s požadavky na nekompromisní jednoznačná rozhodnutí – ztotožnění či odmítnutí toho, co ve druhé polovině 20. století následovalo a zdálo se být trvalou budoucností. Vstoupila sice ještě do nové éry prvního desetiletí 21. století, ale vyčerpána předchozími zápasy a pocity porážky nebyla již vůdčí generací.

Přesto přinesla do národní historie vlastní vklad, první nepopiratelný pokus o zásadní proměnu profilu socialistického systému a po jeho tvrdém potlačení se dokázala po dvou desetiletích znovu vzchopit a připojit k všeobecnému úsilí o jeho pád a k návratu k demokracii a k opětovnému připojení k evropskému vývoji.

Každá generace po sobě zanechává v dějinách osobitou stopu, zachovává, popírá či nastoluje nové hodnoty a předává je dalším pokolením. „Velké dějiny“ však vyrůstají nejen z osudových společenských zvratů, ale i z nesčetných dílčích osudů jednotlivých lidí, jejichž životní příběhy spoluvytvářejí hlavní dějinné procesy. K hlubšímu poznání této úlohy, nezbytné pro práci historika, slouží písemné či ústní výpovědi dobových účastníků – paměti, vzpomínky, rozhovory či orální historie. Jsou přímým osobním svědectvím, jehož prostřednictvím může historik nahlédnout do doby, jak se tehdejší účastníkům jevila, jak ji prožívali a jak na ně působila, nebo co zůstávalo jejich poznání tehdy ještě skryto. Jejich subjektivní pohled, neuvědomělé nebo vědomé zkreslování výpovědi či dokonce zamlčování vlastních postojů patří nedílně k dokreslení toho, co historikovi pomáhá sestavit dobový obraz „o tom, co bylo“.

K dosavadním publikovaným pamětím o událostech a životě lidí ve 20. století v českých dějinách se řadí také paměti historika,

univerzitního profesora Vratislava Čapka. Jeho vzpomínky pod názvem *Historik na přelomu dvou staletí* s podtitulem *Co jsem prožil a na co se pamatuji* vydala v listopadu 2013 k autorovým devadesátinám Nová tiskárna v Pelhřimově ve spolupráci s katedrou společenských věd Vysoké školy obchodní v Praze a Ústavem českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Ke spolupráci se tak spojily dvě instituce, na nichž prožil mnoho let svého profesního života.

Bývá obvyklé, že se autoři ve svých vzpomínkách vracejí až do dětství a mládí. Hledají zde kořeny svého pozdějšího formování a zaměření životní dráhy. Také Vratislav Čapek ve své knize věnuje této rané životní etapě náležitou pozornost. Narodil se v roce 1923 v Praze, v prvních letech nové republiky. Vyrůstal na Letné v rodině majitele malého obchodu s potravinářským zbožím. Stejně jako mládež jeho věku hodně sportoval, ale také hodně četl, seznamoval se s divadelní avantgardou třicátých let a dychtil poznávat svět kolem sebe. Tehdejší mládí nebylo jen radostné a plné nadějí. Čapkova rodina byla sužována stálými finančními starostmi a otec jen těžko udržoval svou malou živnost. Mezi lidmi se posilovaly obavy z budoucnosti republiky a hrozby opětné války. Okupaci republiky a těžká léta druhé světové války přestála česká mládež se ctí. Zůstala věrná ideálům demokracie, které v předchozích letech přijala za vlastní, podílela se na národním odboji, nepodlehla germanizaci v českém školství, přečkala totální pracovní nasazení několika ročníků a přivítala jednoznačné vítězství v roce 1945 a novou republiku. Poválečné jaro 1945 otevřelo mladým lidem nové cesty. Po letech války bylo obnoveno české vysoké školství a ke studiu nastoupilo všech šest ročníků, kterým nacismus studium odepřel. Mladý Čapek se v duchu svých humanitních ideálů rozhodl pro Filozofickou fakultu Karlovy univerzity, kde absolvoval dvouoborové učitelské studium historie a angličtiny.

Ve svých vzpomínkách vykresluje vzrušující poválečnou dobu na Filozofické fakultě. Dřívější výlučné učiliště přijalo již v prvním měsíci po osvobození tisíce studentů. Bývalý sbor předválečných vysokoškolských pedagogů, převážně již starších lidí, musel obnovit původní katedry

a urychleně profesionálně připravovat studenty s nedostatečnou válečnou středoškolskou přípravou k zvládnutí zvolených oborů, k učitelskému povolání a k výchově mladých badatelů. A to vše za zcela nevyhovujících podmínek, při naprosté neexistenci učebních textů a celodenní výuce v prostorech, které musely nahrazovat učebny. Kapitoly o těchto několika poválečných letech patří v Čapkových pamětech k nejzdařilejším. Připomínají dobovou atmosféru přeplněných poslucháren, všeobecný zájem studentů jak vyslechnout co nejvíc přednášek i z jiných oborů, přednášky profesorů katedry historie, Václava Chaloupeckého, Karla Stloukala, Václava Vojtíška, a zvláště pak Otakara Odložilka, u něhož Čapek obhajoval svou diplomovou práci. Malý profesorský sbor musel tehdy zvládnout obrovský nával práce, konat mnoho hodin přednášek, vyzkoušet stovky studentů, zvládat přeplněné semináře. V prvních semestrech roku 1945/46 bylo přihlášeno na obor historie téměř jeden tisíc posluchačů.

Ještě před absolvováním čtyř ročníků učitelského studia bylo mnoho studentů v roce 1949 ministerstvem školství povoláno do učitelské služby především do škol pro děti nových osídlenců v pohraničí. Bylo třeba také zajistit tzv. dělnické přípravy, jednorocní výukové kurzy pro mladé dělníky, kteří měli po jejich absolvování nastoupit ke studiu na vysokých školách, a tak podle sovětského vzoru představovat novou dělnickou inteligenci. Čerstvý absolvent Čapek prošel všemi těmito novými úkoly jako řadový voják. Učitelská práce ho sice uspokojovala, ale obracel se stále více k práci odborné. Musel však dlouho čekat, než mu bylo umožněno, aby byl přijat jako asistent na katedru historie na Pedagogickém institutu. Vysoké školství, především humanitního typu procházelo v tomto období velkými změnami, inspirovanými tehdejším ministrem Zdeňkem Nejedlým a Pedagogické instituty, zřízené ve všech krajích a v Praze nahrazovaly dřívější Vysokou školu pedagogickou. Teprve v roce 1964 byla v únoru obnovena bývalá Pedagogická fakulta jako součást Univerzity Karlovy. Čapek zde strávil plných 17 let, stal se docentem a později i vedoucím katedry historie. Na fakultě se setkal s předními odborníky na

metodiku a didaktiku dějepisu, s profesorem Václavem Mejstříkem, dr. Vladimírem Šlikem a několika mladšími kolegy, a začal se rovněž tímto oborem intenzivně zabývat. Jeho publikované stati vzbudily širší zájem a Čapek byl vyzván, aby se připojil ke kolektivu předních univerzitních historiků, kteří připravovali nové učebnice dějepisu pro různé stupně škol, včetně učebnic pro vysoké školy. Didaktika a tvorba učebnic se v následujících letech staly jeho celoživotním odborným zaměřením, vydal na padesát publikací, z nichž mnohé byly přeloženy do cizích jazyků, napsal stovky článků a statí.

Na Pedagogické fakultě prožil Čapek rok 1968 a složitá léta normalizace. Podává o těchto letech zasvěcená svědectví. I když zde nebyl tlak režimu tak tvrdý jako na Filozofické fakultě, nastoupilo také zde do vedení tzv. zdravé jádro a jako děkan byl stranickými orgány dosazen lékař MUDr. Fišer. Tlak se postupně soustředil na katedru historie, což vyvrcholilo jejím zrušením v roce 1981 a rozhodnutím, že výchova učitelů dějepisu bude nadále svěřena pouze Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. S pracovníky katedry se jako se zaměstnanci nadále nepočítalo. Po dlouhých jednáních a řadě intervencí byli tito učitelé nakonec včleněni do historických kateder na Filozofické fakultě. Po roce 1989 byla katedra historie na Pedagogické fakultě opět obnovena.

Na Filozofické fakultě působil Vratislav Čapek dalších 13 let již jako profesor a doktor věd a uznávaný vedoucí odborník pro problematiku didaktiky dějepisu. Po smrti Václava Krále, který vedl katedru československých dějin, byl profesor Čapek jmenován vedoucím této katedry. V jejím čele zůstal až do roku 1990 a byl jedním z mála, jimž se tuto funkci podařilo po listopadu 1989 obhájit. Prožil zde ve vedoucí funkci „sametovou revoluci“ a podává zasvěcené svědectví o složitém rozchodu fakulty se starým režimem a vstupu do nové éry dějin. Působil také krátce jako předseda Československé historické společnosti. Z titulu těchto funkcí prosadil ještě těsně před rokem 1989 zahájení podnětného dialogu mezi českými univerzitními historiky a západoněmeckými historiky bohemisty na univerzitní půdě v Praze. Začátek těchto

kontaktů pak umožnil rozvinutí širší odborné spolupráce po roce 1989.

Na začátku nového desetiletí našel profesor Čapek nové působiště na Vysoké škole obchodní v Praze, která připravuje posluchače pro práci v cestovním ruchu. Jako spolupracovník vědeckovýzkumného oddělení a později jako prorektor pro vědeckou činnost zde účinně pomáhal dotvářet odborný profil školy, připravit akreditaci magisterského studia a nezanedbatelně přispěl k formování dějin cestovního ruchu jako specifického historického oboru. Až do současné doby externě spolupracuje s katedrou společenských věd, kde se podílí na přípravě studijních pomůcek a podílí se na didakticko-metodologických seminářích katedry.

Profesor Čapek publikoval své paměti u příležitosti svých devadesátých narozenin. Dožil se jich v dobrém zdraví a v plné duševní svěžesti. Svě vzpomínky koncipoval nejenom jako osobní příběh, ale propojil ho též s vývojem české společnosti během téměř jednoho století a s osudy české historiografie, vysokoškolskými institucemi, osobnostmi, s nimiž pracoval nebo je během své životní cesty potkával. Jeho paměti tak představují cenné osobní svědectví účastníka doby, kterou zažil a pomáhal uskutečňovat, historickým dokumentem o událostech, z nichž mnohé ještě nebyly zaznamenány.

Publikaci připravil k vydání vedoucí katedry společenských věd docent Jan Štemberk. Jeho práce editora přerostla běžný rámec, stal se účinným pomocníkem autora při přípravě textu a ověřování faktografie i prvním kritickým čtenářem hotového rukopisu. Dále knihu opatřil poznámkami a podrobným jmenným rejstříkem.

*Marie Durmanová – Renata Wohlgemuthová*

**Lukáš Linek: *Kam se ztratili voliči? Vysvětlení vývoje volební účasti v České republice v letech 1990–2010*. Brno: Centrum pro výzkum demokracie a kultury CDK, 2013, 336 s.**

Práce Lukáše Linka už delší dobu se zájmem sledují a považují je za relevantní a pozoruhodné. Linek se zaměřil na důležitá témata,

analyzoval je s použitím adekvátní metodologie a se znalostí současné světové odborné literatury. V této recenzi se soustředím zejména na politologické aspekty jeho knihy. Pokles volební účasti je dosti obecný mezinárodní trend. Většina autorů přitom implicitně nebo explicitně předpokládá, že vysoká volební účast je něco pozitivního, nízká volební účast naopak něco negativního. Kdyby tomu tak skutečně bylo, znamenalo by to, že drtivá většina demokracií je stále horší a horší, což považuji za velmi nepravděpodobné. Jak upozornil zejména Seymour Martin Lipset, existuje více příčin vysoké nebo nízké volební účasti, přičemž některé lze považovat za pozitivní, jiné za negativní, konečně některé za hodnotově neutrální. Nejde tedy jen o výši volební účasti nebo neúčasti, ale především o její příčiny. Autor recenzované knihy se přiklání k tomu, že hodnotit kvalitu demokracie jen na základě výše volební účasti by bylo nepřesné: je třeba znát i důvody výše volební účasti (s. 14).

Linek nejprve dokládá celosvětový pokles volební účasti v demokraciích, jaký lze pozorovat v posledních desetiletích: od sedmdesátých let v USA, od pozdních osmdesátých let v západoevropských zemích. Pokud jde o postkomunistické země, pokles volební účasti je v nich ještě podstatně větší, volební účast se v nich ustálila na počátku 21. století na úrovni téměř o 20 % nižší než v západoevropských zemích (s. 16). Česká republika z tohoto hlediska není žádnou výjimkou a kopíruje téměř dokonale tento trend postkomunistických zemí. Výjimky zde představují Polsko a zejména Maďarsko. V obou zemích se dlouhodobě udržuje volební účast na zhruba stejné úrovni, ale v Polsku na nízké, v Maďarsku na poměrně vyšší úrovni, takže představuje ještě větší výjimku, ale souvisí to podle mého názoru s vysokou polarizací maďarského stranicko-politického systému, takže nejde o nic zvlášť následováníhodného. Poznámám jen na okraj, že drtivá většina českých politologů už přinejmenším od konce devadesátých let odmítá o České republice hovořit jako o „postkomunistické“ zemi. Linkova důkladná monografie by jim měla sloužit k zamyšlení.

Proč však za těchto okolností analyzovat pokles volební účasti v České republice, když

kopíruje (podle Linka) většinu postkomunistických zemí? Linek odpovídá, že pokles volební účasti je doposud analyzován zejména v USA a Velké Británii, ale málo v postkomunistických zemích vůbec a v České republice zvláště. Kromě toho upozorňuje, že zkoumání volební účasti v jedné zemi může přispět i při utváření obecnější teorie (s. 20).

Autor recenzované knihy dále uvádí jednotlivá vysvětlení vysokého poklesu volební účasti v postkomunistických zemích, například role prvních voleb, označovaných někdy za „transformační“, vůči nimž další volby představovaly velký kontrast. Takové pokusy o vysvětlení Linka příliš neuspokojují. Zdůrazňuje význam zkoumání tzv. „celkové“ změny, nikoli tedy jen změny „čisté“. Ke zkoumání celkové změny, jak to víme už přinejmenším od Paula F. Lazarsfelda, se zvláště hodí tzv. panelové studie (z českých autorů o nich hodně psal Hynek Jeřábek, přední mezinárodní expert na Lazarsfeldovo dílo). Jak konstatuje Linek, v českých zemích bohužel takové panely pro zkoumání volebního chování neexistují. Vyslovuje se tedy pro užívání opakovaných jednorázových šetření. Ta jsou vhodná mimo jiné pro zkoumání generační výměny, ale celkové změny nejsou schopna identifikovat.

K vysvětlení změny volební účasti v čase užívá Linek jednotný model aplikovaný na sloučené datové soubory. Problém poklesu volební účasti se snaží rozložit (dekomponovat, jak píše) na dílčí otázky. Kromě toho zkoumá, zda má volební účast vliv na politickou reprezentaci a zda její pokles tento vliv neproměňuje. Logicky pak navazuje diskuse o návrzích změn „pravidel konání a organizace voleb“, které by mohly zvýšit volební účast. Při srovnání přístupů, jež se přitom zaměřují spíše na voliče, a zdůrazňují pak např. význam zvýšení vzdělání, s přístupy, které se věnují spíše chování politických reprezentantů, autor knihy soudí, že „chyba není primárně na straně voličů“ (s. 34). S tím v zásadě souhlasím, ale domnívám se, že by to mělo být poněkud nuancováno. Zřídka kdy je problém jen na jedné straně. Také na „pitomou“ situaci lze inteligentně reagovat, i když je to těžší.

Na rozdíl od dlouhodobě demokratických zemí nehraje podle Linka generační výměna

téměř žádnou nebo jen velmi malou roli při rapidním poklesu volební účasti v České republice. Zajímavé je také, že sociálně-demografické proměnné – s výjimkou věku a vzdělání – hrají u nás podle něho jen velmi omezenou roli. Naopak oslabení sociálního zapojení občanů, projevující se např. snížením odborové organizovanosti, návštěv bohoslužeb nebo zapojení do manželství mají v českých poměrech podobné důsledky jako v západní Evropě.

Některé Linkovy interpretace se mi nezdají evidentní nebo jediné možné. Třeba když uvádí, že křesťanské náboženské vyznání ovlivňuje jen minimálně volební účast, skutečný vliv má podle něho v podstatě jen frekvence chození do kostela (s. 164). Domnívám se, že by se to dalo interpretovat také jinak. Například tak, že v českých zemích, které jsou silně sekularizované, je návštěva bohoslužeb poměrně dobrý indikátor křesťanské víry, a že ti, kdo v českých zemích na bohoslužby nechodí, mají až na výjimky jen velmi omezený vztah k své křesťanské víře, a proto je tato skoro neexistující víra významně neovlivňuje je jejich chování, natož v tom volebním. A že jsou kromě toho také země nebo regiony (například v některých zemích na venkově), kde účast na bohoslužbě je považována téměř za automatickou, a tam pak na ně chodí nejednou i ti, kdo ve skutečnosti nevěří, ale nechťejí se odlišovat od ostatních. A v takovém případě je návštěvnost bohoslužeb chabý indikátor náboženské víry. Neboť pokud by to platilo, nemuselo by platit Linkovo tvrzení, že křesťanské náboženské vyznání nemá téměř žádný vliv na volební účast.

Jiný příklad se týká diskuse o vhodnosti či nevhodnosti používání otevřených otázek. „Konkrétně jde v případě otevřených otázek o to, že tyto otázky tím, že nenabídnou potenciální odpovědi, nejsou schopné nasměrovat získávání informací z paměti a odpovídání tak, aby byla vybrána taková odpověď, která se nejvíce přibližuje ‚správné‘ nebo ‚přesné‘ odpovědi. (...) Tato argumentace je ale ospravedlnitelná pouze v situaci, kdy víme, že může existovat něco jako pravdivá odpověď. Při dotazování na motivace, důvody či hodnocení určitých fenoménů je nicméně téměř nemožné určit, co může být pravdivou (tou skutečnou) motivací, neboť to je přesně to, co je cílem zjistit“ (s. 173).

Zde mi vadí několik věcí. Začnu tou, která mi vadí nejméně, a to je posun terminologie. Linek nejprve hovoří o „správné“ nebo „přesné“ odpovědi (proč ty uvozovky?), a pak o odpovědi „pravdivé“. Pravdivost se může vztahovat k respondentovu názoru, a nemusí být tedy zároveň „přesností“ nebo „správností“. Za druhé proč bychom nesměli předpokládat, „že existuje něco jako pravdivá odpověď“ (já bych mimochodem raději řekl „správná odpověď“). Za třetí z toho, že cílem je zjistit skutečnou motivaci, přece neplatí, že nemůžeme nabídnout několik možných odpovědí! Můžeme mít více domněnek, a jde nám o to, zjistit, jestli některá z nich je správná. Dokonce i v tom případě, že žádná z nich správná není, problém vznikne jen tehdy, když nutíme respondenta, aby jednu z uzavřených otázek nutně zaškrtnl jako správnou. Obvykle tomu tak ale není: na konci bývá nějaká otevřená otázka, například „jiný důvod, uveďte, jaký“.

Linek také soudí, že podobně jako v západní Evropě, i v České republice zvýšení osobního kontaktování kandidátů by mohlo přispět k nárůstu volební účasti. Nejsem si však jist, zda by se například relativní úspěch Karla Schwarzenberga při prezidentských volbách dal takto interpretovat. Zdá se mi, že se spíše zaktivizovali jeho sympatizanti. Kromě toho při sněmovních volbách, které zvláště Linka zajímají, tento faktor nehraje příliš velkou roli, anebo jen v případě „kroužkování“. Moderní technologie jistě hrají nezanedbatelnou úlohu, ale je otázka, jestli skutečně kandidáty přibližují voličům. Nemají – přinejmenším některé z nich – v této oblasti spíše neosobní než osobní charakter? Zdá se mi také, že prozatímní úspěch Andreje Babiše je poněkud v rozporu s tím, co autor knihy tvrdí, pokud jde o nárůst rezignace českých voličů. Uznávám, že se fenomén Babiš projevuje především až po sepsání knihy, ale stálo by zato se dozvědět, jak ho Linek vykládá. Soudím ale podobně jako on, že zavedení volební povinnosti není skutečným řešením problému, a že by stát měl omezit výdaje politických stran na reklamu. Celkově poměrně skeptický Linkův závěr (s. 281) se mi zdá dost odůvodněný. Mám-li vyjádřit svůj celkový dojem, je výrazně příznivý, i když ne vždy

s Linkem ve všem souhlasím. Domnívám se, že některé jeho teze nejsou zcela přesvědčivé.

*Miroslav Novák*

**Michal Ulvr: *Nukleární společnost ve Spojených státech amerických (1945–1964)*. Praha: FF UK, 2014, 254 s.**

Poválečné dějiny Spojených států amerických se bezesporu řadí k nejpěčiřivěji a nejpodrobněji zmapovaným historickým obdobím, v rámci nichž není vůbec lehké nalézt tematiku takovou, jaká by i dnes poskytovala prostor pro originální a přínosnou vědeckou analýzu. Historik Michal Ulvr však takovou mezeru našel, když se netradičním způsobem zaměřil na atraktivní téma vzniku a vývoje tzv. americké nukleární společnosti v letech 1945–1964, respektive se rozhodl analyzovat způsoby, jakými se na její podobě podepsala nejen nezávislá média (denní tisk, populární periodika, rozhlas, film, televize), ale rovněž tehdejší vládní administrativa a establishment (například oficiální propagační a výchovné snímky, cenzura médií, zlehčování skutečností). Autor tak upřel svoji pozornost k tématu v českém prostředí prakticky úplně přehlíženému, leč z pohledu zájemců o dynamiku proměn americké společnosti po druhé světové válce nesmírně zajímavému a do určité míry i pozoruhodnému.

Když došlo v červenci roku 1945 v poušti Jornada del Muerto ležící ve státě Nové Mexiko k prvnímu zkušebnímu jadernému roznětu, svět se včetně americké společnosti navždy a nenávratně změnil. Dalekosáhlou transformací sice symbolicky odstartovala výše zmíněná operace Trinity, leč pomyslný hřebíček do rakve starým časům zatlouklo až americké svržení atomových bomb na dvě vytipovaná japonská města – 6. srpna na Hirošimu a 9. srpna na Nagasaki. Nová epocha lidských dějin pak měla být do budoucna – alespoň po čas pozvolna se rysující studenovélečné vřavy – charakterizována mimo jiné existencí permanentní hrozby jaderného konfliktu, jenž by v krajním případě mohl skončit tragickým vymýcením lidské rasy z povrchu zemského.



Autorova pečlivá a skutečně rozsáhlá analýza vlivu tiskové, rozhlasové a audiovizuální produkce vztahující se k vývoji a k užití jaderné energie na běžné Američany je pevně vsazena do kontextu dvou poválečných desetiletí, která bývají obvykle pojímána jako období dlouhodobého růstu a vrcholných úspěchů moderního amerického kapitalismu. V roce 1958 označil John Kenneth Galbraith, věhlasný ekonom z Harvardské univerzity, tehdejší americkou společnost souslovím „společnost dostatku“. A proč ne – vždyť Spojené státy americké ekonomicky výjimečně prosperovaly a ruku v ruce se Sovětským svazem dominovaly v mezinárodní aréně. Hrubý domácí produkt spolehlivě rostl, technologie a inovace stimulovaly produktivitu, inflaci a nezaměstnanost se dlouhodobě dařilo držet při zemi, průměrná reálná mzda se kontinuálně zvyšovala (nerovnoměrné rozdělení příjmů však přetrvávalo), počet vysokoškoláků postupně narůstal, volnočasový průmysl vzkvétal a velká část domácností disponovala rodinným domkem se zahradou, autem, televizorem, pračkou a telefonem. Nezřízenému optimismu nemohlo podtrhnout nohy dokonce ani dokola obcházející strašidlo komunismu, které mělo být v rámci domácí scény vymýceno honem na čarodějnice v období maccarthismu. Někteří komentátoři tehdy leckdy hovořili o dekádě „středostavovské konformity“ či „samolibé společnosti“ překypující strnulostí postojů, bezbřehým konzumem a dominancí materiálního blahobytu. Současně však především „černobilá“ padesátá léta představovala startovní dráhu pro budoucí zpochybnění systému tradičních autorit, dále etablované politické a společenské hierarchie, konečně pak zdánlivě takřka dokonalé shody v klíčových společenských otázkách, k němuž mělo opakovaně docházet zejména v druhé polovině bouřlivých šedesátých let.

Ulvrova práce přesně zapadá do tohoto období, avšak zaměřuje se na jiné aspekty vývoje americké společnosti. Jak sám autor v úvodu uvádí: „V kombinaci atmosféry strachu, obav z třetí světové války, nukleárního holocaustu a příhodné ekonomické situace vznikl ve Spojených státech amerických naprosto nový systém mezilidských vztahů a hodnot, jež do

značné míry ovlivňovala média, ale také tehdejší establishment.“ Cílem Ulvrova textu je, aby za pomoci detailní analýzy dobové tiskové a audiovizuální produkce ukázal, jakým způsobem bylo formováno povědomí běžných Američanů o nukleární problematice. Využívá k tomu širokou paletu pramenů a zdrojů, ať už se jedná o oficiální dokumenty americké administrativy, závěry vládních agentur (Agentura pro civilní obranu) a komisí (Komise pro atomovou energii, Interim Committee) nebo informace poskytované a upravované tiskem, rozhlasem, filmovými deníky a televizním vysíláním.

Práce začíná, pro někoho možná překvapivě, tak trochu od konce, neboť v úvodní kapitole nazvané „Entrée – senátor Goldwater versus nukleární společnost na svém vrcholu“ autor rozebírá dopad prohlášení a postojů radikálního republikánského senátora Barryho Goldwatera v průběhu primárek roku 1964. Výbojný arizonský konzervatívec se do povědomí veřejnosti zapsal svými mrazivými výroky k užití jaderných zbraní, čehož nakonec velice chytré využili v podstatě všichni jeho političtí oponenti, v čele s volebním štábem demokrata Lyndona B. Johnsona. Těm se podařilo, i díky legendární televizní upoutávce „Dívka s kopretinami“, téměř dokonale asociovat obavy z nukleárního holocaustu a anihilace lidstva s potenciálně nestabilním a nepředvídatelným Goldwaterem. Ostatně hrůzostrašné vzpomínky na kubánskou raketovou krizi (1962), jež málem vyvrcholila vypuknutím jaderného konfliktu, měla v živé paměti drtivá většina členů americké nukleární společnosti. Ulvrova analýza a hodnocení dopadu Goldwaterových postojů k citlivé problematice nukleárního arzenálu poukazuje na fakt, že hrůzu nahánějící obraz nezodpovědného a nebezpečného „maniaka“, jenž se nerozpakuje zatáhnout Spojené státy americké do jaderné války, zřetelně přispěl k jeho pozdějšímu debaklu v prezidentské volbě, neboť pro Američany bylo v první polovině šedesátých let děsivé a neustále přiřívované pomýšlení na nukleární hřib zahalující nebe opravdovou noční můrou. A co je možná ještě důležitější, kapitola představuje vhodný odrazový můstek pro další analýzu a podrobné hodnocení.

Následně totiž Ulvr systematicky analyzuje prezentaci jaderné zbraně v denním tisku, periodikách, knižní produkci, rozhlasu a ve filmu, přičemž srozumitelně popisuje dobové diskyze, posuny v interpretaci a proměny postojů oficiálních orgánů. Jedná se obzvláště o klíčové kapitoly „Jaderné bomby poprvé v denním tisku, periodikách a knižních publikacích“ a „Hirošima nejen v barvě – nukleární zkáza poprvé na filmovém plátně“. Zpočátku je viditelně kladen důraz na rok 1945 (měsíce srpen a září), který můžeme bezesporu označit za počátek mediálního pokrytí problematiky jaderných zbraní a zároveň za údobí, kdy si americká veřejnost utvářela později těžko pozměnitelnou představu o atomové bombě. Z analýzy jasně vyplývá, že v prvních měsících po událostech v Hirošimě a Nagasaki americká administrativa zásadně ovlivnila způsob, jakým byla atomová bomba prezentována, ať už šlo o zatajování, zlehčování či překrucování důležitých skutečností. Nekompromisní strategii relevantních amerických orgánů, včetně praktik mistra manipulace generála Leslieho Grovese, nejlépe vykreslují příklady žurnalistů Wilfreda Burchetta a George Wellera, jejichž nelichotivé reportáže přímo ze zasažených japonských měst se nesetkaly s příznivou odezvou oficiálních složek. Wellerovu reportáž dokonce zcela zadupala do země kancelář cenzora generála MacArthura v Tokiu. Nic nemělo stát v cestě prezentaci atomové bomby jako „čistě zbraně“. Zkazky o nemoci z ozáření či přetrvávající radioaktivitě nebyly z pohledu americké administrativy žádoucí.

Pro hlubší vhled do problematiky jsou neméně důležité i kapitoly „Počátky jaderného testování v periodikách, na filmovém plátně a televizních obrazovkách“ a „Tvrdý pád – konec jaderného monopolu a vystřízlivění nukleární společnosti“. V první se Ulvr zabývá mediální prezentací prvního jaderného testu v mírové době, který proběhl pod označením operace Crossroads v létě roku 1946 poblíž atolu Bikini v Tichém oceánu (testy Able a Baker). Patřičný prostor věnuje autor rovněž zásadní otázce mediálního pokrytí zhodnocení výsledků testů. Obsahem druhé výše jmenované kapitoly je analýza důsledků prvního úspěšného sovětského jaderného testu (1949), čímž Spojené státy

americké nenávratně přišly o jaderný monopol. Očekávatelným vyústěním bylo zintenzivnění atmosféry strachu uvnitř americké společnosti, patrné zejména po ztrátě termonukleárního monopolu. Praktickým odrazem obav a nejistoty pak byla posedlost Američanů stavbou osobních protiatomových krytů (tzv. sheltermánie), což byla mimo jiné jedna z taktik k přežití doporučených oficiálními orgány, jimiž se autor podrobněji zabývá v kapitole Jeden národ pod zemí – sheltermánie a hledání pocitu bezpečí v pevnostech ze dřeva a papundeklu.

Obecně vzato, Ulvrova kniha *Nukleární společnost ve Spojených státech amerických (1945–1964)* je v českém prostředí ojedinělým počinem, ať už jde o tematické zaměření nebo o systematické využití obrovského množství internetových (elektronických) zdrojů, bez nichž by pravděpodobně nebylo možné práci v daném rozsahu napsat. Jak sám autor upozorňuje, rozličné zdroje dostupné na internetu se v tomto světle jeví jako dostačující pro zpracování odborného textu takového rozsahu, alespoň jedná-li se o široké spektrum témat z amerických dějin druhé poloviny dvacátého století. Kladný dojem z podařeně vědecké publikace pak nemohou zkazit drobné faktografické nepřesnosti a překlepy typu Alamagordo namísto Alamogordo (opakovaně v celém textu) či Vannaver (respektive Vanneral) Bush namísto Vannevar Bush. Jedná se však pouze o relativně nepodstatné nedostatky, které čtivý text na vysoké úrovni nekazí.

Jaroslav Mrázek

**Jiří Rak: *Zachovej nám, Hospodine: Češi v Rakouském císařství 1804–1918*. Praha: Havran, 2013, 424 s.**

Práce českého historika Jiřího Raka se zaměřuje na téma, které nejspíše není v české historiografii jedním z nejpobulárnějších, avšak jistě stojí za to, abychom mu věnovali patřičnou pozornost. Autor, jenž se ve svých předěšlých dílech orientoval zejména na moderní dějiny a fenomén českého národního obrození, v této monografii odpovídá na otázku spojené

s posledními panovníky rakouské monarchie, přičemž vyzdvihuje období vlády Ferdinanda V., Karla I. a Františka Josefa I.; poslednímu z nich pak věnuje největší prostor.

Je třeba přiznat, že variací na podobné téma existuje v české historiografii několik, nicméně ani jedna z nich se tematicky s knihou Jiřího Raka zcela nepřekrývá. Jen pro srovnání uvedme například Jiřího Pernese a jeho *Pod habsburským orlem: České země a Rakousko-Uhersko na přelomu 19. a 20. století*, autorský kolektiv Ivany Čornejové, Víta Vlnase a Jiřího Raka s knihou *Habsburkové v českých dějinách: ve stínu tvých křídel*. Z mnoha knih o Františku Josefu I. pak jistě stojí za zmínku *František Josef I.* Otty Urbana a *František Josef I.: nikdy nekorunovaný český král* Jiřího Pernese.

K této recenzované odborné studii o době vlády Františka Josefa I. vedlo autora několik důvodů. Především tento mocnár vládl rakouské monarchii, respektive Rakousku-Uhersku dlouhých osmašedesát let, čímž se jistě stal nejenom součástí každodenního života několika generací obyvatel soustátí, ale i synonymem pro rakouskou monarchii jako takovou. Jen těžko by si ji bez Františka Josefa I. dokázala řada jeho poddaných představit.

Jiří Rak však nevytvořil pouze specifický životopis Františka Josefa I. a dalších posledních vládců rakouské monarchie, neboť podle svých slov se snažil zejména o „zmapování speciálně českého vztahu k dynastii“ (s. 10). Jinak řečeno, Jiří Rak se snaží postihnout vztah českých obyvatel k panovnickému dvoru. Pramennou základnou mu byly dobové oslavné publikace a dobová publicistika, což už samo o sobě čtenáři naznačuje, že chce zachytit dobovou oslavu panovnického kultu. Je třeba přiznat, že autorův popis celé problematiky vztahu českých obyvatel k panovnickému domu je výrazně jednostranný, čímž se však ani samotný autor netají (s. 10). Na druhé straně ovšem takto ustanovená pramenná základna plně vyhovuje vytyčenému cíli, navíc co se jí týče, v tomto směru nelze Rakovi nic vytknout; míníme jeho snahu o zachycení a popis loajálního proudu českého myšlení ve vztahu k panovnické dynastii.

Autor se věnuje časovému období v rozmezí let 1804–1918. V obou případech se totiž jedná

o zlomové okamžiky v historii rakouské monarchie. V roce 1804 byl Napoleon, tehdy na vrcholu svých mocenských sil, korunován na císaře. František I. považoval přijetí císařského titulu za stejně důležité, přestože se jednalo pouze o titul dynastický, nikoli teritoriální. Rok 1918 se pak naopak odvíjel v duchu rozpadu monarchie, která existovala v nepřerušené podobě po mnohá staletí a byla jistotou v měnícím se světě.

Dlouhé 19. století je v povědomí většiny českého obyvatelstva především obdobím tzv. národního obrození, tedy obdobím, kdy český národ začíná vědomě bojovat za svou svébytnost. Je však především stoletím, které přineslo celou řadu změn, ať už šlo o změny společenské či technologické, z nichž jmenujme například zánik poddanství, postupnou elektrifikaci či výrazný rozvoj dopravy a komunikací.

Rak se tedy zaměřuje na již zmíněný vztah českých vlastenců k monarchii. Ukazuje, že Češi nepovažovali ve sledovaném období rakouskou monarchii za „žalář národů“. Naopak produkovali celou řadu oslavných publikací, vztahujících se především k panovníkové osobě. Český národ tak vůbec vůči němu nepociťoval zášť, naopak jej viděl jako každodenní součást života a fungujícího státu. Na výsost důležitou otázkou ale v tomto kontextu je, jaký byl vztah obyvatel k jiným výkonným a zákonodárným částem monarchie, ať už se jedná o represivní složky, úřednický aparát či poslance. Tímto problematickým bodem se autor ke své škodě výrazněji nezabývá. Navíc opomíná poukázat na skutečnost, že celá řada publikací ani nemohla mít jiný charakter nežli ten oslavný. Cenzura totiž v této době nesměla připustit otevřenou kritiku vládnoucí dynastie a do dobových novinových článků a dalších publikací se kritika císařovy osoby dostávala jen těžko.

Jakkoli se autor snaží zachytit specificky český vztah k monarchii, především pak k vládnoucí osobě, což je nesmírně zajímavé a přínosné, avšak právě zde se nachází nejslabší místo celé publikace. Při čtení knihy mnohokrát čtenáře napadne, že se jedná spíše o komplexnější, ucelenější a především promyšlenější biografii vládnoucí dynastie rakouské monarchie. V mnoha částech knihy pak zaznívá, že se autor rozhodl napsat životopis Františka Josefa I., obohačený



o širší dobový kontext, zejména oslavu jeho panovnické osoby. Značný prostor, který mocnár dostal na stránkách Rakovy monografie, se dá vysvětlit faktem, že byl stálíci v pruce se měnícím světe druhé poloviny 19. století, se značným přesahem do začátku století dvacátého. Rakouská monarchie za jeho vlády prošla mnoha změnami, vstoupila nejen do několika válek, ale zejména do období moderního světa.

Jiří Rak svou knihu napsal velice čtivým a poutavým stylem, podle mého názoru pro něho typickým. Takovýto styl dovoluje snadnou orientaci v textu, čímž se jistojistě otevírá širšímu spektru čtenářů, nikoli výlučně akademické obci. Lichotivému čtení napomáhá i celá řada citací dobových básní a říkanek, kterými autor šikovně proložil celý text. Totéž můžeme prohlásit o množství obrazového materiálu.

Rakovo dílo je rovněž kvalitním příspěvkem do diskuze o mezerách české historické paměti, a to zvláště tam, kde ukazuje, že panovnický dvůr nebyl v českých intelektuálních kruzích vnímán čistě negativně. Čtenáře tak může překvapit, kolik významných českých osobností veřejně vyjadřovalo císaři úctu. Podle mne se jedná o nesmírně pozoruhodnou publikaci, která by neměla ujít pozornosti žádného čtenáře, jenž se zajímá o české dějiny a snaží se více proniknout do minulosti českého národa.

Přes všechny vyřčené výtky je možné o knize prohlásit, že se autorův smělý pokus o navrácení Habsburků do české minulosti vydařil. V dnešní době, kdy dějepisectví již nemá pouze jeden ideologicky zaměřený základ, se jedná o knihu nesmírně důležitou. Je třeba doufat, že se v blízké době objeví více podobně orientovaných publikací, které ukáží dějiny i z jiného než z obecně známého úhlu pohledu.

Milan Miženko

**Martin, Hrdina – Kateřina Piorecká (eds.):  
Historické fikce a mystifikace v české kultuře  
19. století. Praha: Academia, 2014, 334 s.**

Sborník příspěvků z třiatřicátého ročníku symposia k problematice 19. století, konaného 21.–23. února 2013 v Plzni, je rozdělen do šesti

tematických částí, přičemž každá z nich se zabývá problematikou fikcí a mystifikací v určitém kontextu. Symposium tímto tématem chtělo poukázat na „aspekty mystifikačního chování, od vytváření historických fikcí pro potřeby rozvíjejícího se národního hnutí přes různé motivované pseudonymní veřejné vystupování po traktování cizího jakožto součásti českých národních tradic“. Příspěvky v časové ose od pozdního osvícenství až k moderně reflektovaly fikce a mystifikace různě, však většinou jakožto podvod, klam či iluzi, kamuflování skutečnosti, skrývání záměru, zametání stop, dokonce i hru.

Mystifikaci v české moderní kultuře představil Jiří Rak, který mimo jiné uvedl, že ačkoli některá literární díla byla původně zamýšlena jako účelová mystifikace, byla využita a zneužita a pro širokou veřejnost se posléze stala obrazem reality. Příkladem mohou být Jiráskovy historické romány, jejichž autor se sám bránil tomu být považován za obraz popularizátora českých dějin. Tento obraz podpořili též socialističtí literární kritici, protože přiznání umělecké fikce by oslabilo propagandistické působení jeho díla. Snahu našich předků podpořit, posílit a vylepšit obraz minulosti rodícího se politického národa lze vidět i na příkladu archeologických fikcí. Michal Lutovský se zaměřil na dva archeologické nálezy, které přerostly do fiktivní konstrukce, a to poslední svatyni Černoboha a hrob Prokopa Holého. Ovšem podobně archeologové „nalézali“ hrob praotce Čecha, obětní místa starých Čechů i sídla bájných postav.

Stěžejní mystifikací 19. století byly *Rukopisy královédvorský a zelenohorský*, jimž je ve sborníku věnován celý jeden tematický blok, avšak prolínají se i v jiných příspěvcích. Na problematiku jejich falzifikace pohlíží Peter Deutschmann perspektivou systémové teorie Niklase Luhmana. Podle něj není ani tak důležitá otázka pravdivosti, ale sociální a kulturní relevance komunikačních praktik. Přitom irelevantní je záměr padělatelů, důležitější je však to, co vyprodukovali a sdělili. Onu pravdivost mystifikace ukazuje také Lenka Řezníková, která ji vnímá jako běžnou součást dobového společenského života, módní záležitost v salónním styku a komunikaci, tedy v úzkém vztahu k veřejnému mínění, které mystifikaci či

fikci mohlo trestat. Kontrola veřejného mínění způsobila neustálé vyhodnocování, zda něco je či není mystifikace, čímž se veřejnost udržovala v napětí a stavu ostražitosti.

Pavel Janoušek se ve svém příspěvku o Vladimíru Macurovi, na jehož dílo velká část příspěvků rovněž odkazuje, zabývá zrodem národní mytologie. Poukazuje na to, že Macura neodmítal rukopisná falza, snad největší mystifikaci 19. století, ale viděl je jako způsob svébytné cesty národa k jeho fungování, i když skrze iluze a mýty. Vlastenecké podvrhy byly nutnou součástí národního formování, neboť i fiktivní prvky v české kultuře národ ozvláštňují. Mystifikace byla Macurovi blízka též z důvodu její schopnosti vytvářet z ničeho něco, byla pro něj hrou, která překročila rámec padělání. Také Taťána Petrasová ve svém příspěvku poukazuje na mystifikaci jako typ herního chování, které souvisí s neexistencí vyvinuté společnosti, jež by mohla být nositelem české kultury. Jakmile je ovšem společnost ustanovena, prvořadou hodnotou se stává opravdovost a mystifikační postupy mizí.

Na mystifikační prvky ve výtvarném umění upozornili Roman Prah a Pavla Machalíková ve svém pojednání o životě Františka Horčičky, jehož vykresluje jako autora malířských falz staročeských rukopisů. Příspěvek pojednává o malířských podvrzích jako takových, z nichž nejznámější je úprava tesaného nápisu ve Svatovítské katedrále u busty Petra Parléře. Přestože Horčička byl realizátorem falzifikujících úprav starých památek, hlavní pro něj nebyl přímý prospěch, nýbrž touha vzbudit obdiv u kulturních mecenášů té doby. Na slavné a vymyšlené praotce českého výtvarnictví poukazuje Vít Vlnas, jenž se věnuje fikčním zakladatelům národního výtvarného umění, kteří pomáhali formovat národní sebevědomí, a jejichž odhalení posléze národ vnímal jako důkaz toho, že je sám natolik vyspělý, aby se bez podobných sebeklamů mohl obejít.

O málo známé, ale o to více zajímavé práci Jana Nerudy *Stručný dějepis Čech* referovala Václava Kofránková. Neruda v této publikaci české reálie převrátil naruby, čímž se střefoval jak do německých, tak i do českých národních i historických stereotypů, které odporovaly představám o emancipované české kultuře.

Přestože záměrně vše převrací, pozorný čtenář za textem spatří promyšlenou koncepci, skrze níž se Neruda vyrovnává se známými českými dějinnými mýty a stereotypy, stejně jako i s charakteristickými rysy české národní povahy. Jako hru se čtenářem lze chápat rovněž válečné habsburské zpravodajství, které se vyznačovalo snahou nalézt a ukázat čtenářům ideální typ hrdiny, avšak ne vždy pravdivě a objektivně. Autorka obrazu válečného zpravodajství jako mystifikace Marie Macková spatřuje mystifikaci jako vědomé vytváření mýtu a legendy na základě výběru dostupných informací.

Důležitým aspektem mystifikace je její pojmání jako formy hry. Jana Mezerová se tak zabývá mystifikací a instrumentalizací historie v ostrostřeleckých spolcích, načež ukazuje zvláštní význam konkrétních dějinných událostí, které se promítly do jejich reprezentací. U historie spolků je rozpoznatelná snaha autorů jejich pamětních listin posouvat vznik co nejdále do minulosti, což autorka vnímá jako snahu o historickou fikci a mystifikaci. Mystifikaci jako hru lze vidět i na příkladu recesistických spolků Šlarafie. Martin Pelc ovšem poukazuje na to, že tato mystifikační recesistická hra by měla být brána vážně. Šlarafie se vyznačovaly úctou k fiktivní autoritě, hierarchickou strukturou stavovské společnosti a humorem založeným na zesměšňujícím napodobování kulturních vzorů. Spolky vyrůstaly z jasně definovaného sociálního prostředí, důležitý byl původ i pohlaví, přičemž členy byla povětšinou městská inteligence. Ve své podstatě tak tyto spolky vytvářely sociální síť.

Mystifikace a fikce jsou pojmy, které mají různé významové pole a různí autoři si tak tyto pojmy mohou vykládat odlišně a používat je v rozličných kontextech. Na tento problém poukázal i jeden z příspěvků se snahou upřesnit pojmosloví literárních klamů. V českém prostředí je podle Lenky Pořízkové mystifikace vnímána ve spojitosti s hravými literárními žerty s účelem demaskovat stereotypy ovlivňující vnímání světa, přičemž v zahraniční literatuře nalezneme zpracovanější metodologické koncepce. Nicméně tento problém je patrný i v příspěvcích ve sborníku, z nichž je zřejmé, že mystifikace se stává pro jednotlivé autory často odlišně uchopeným fenoménem.

Ve sborníku značně ustoupila do pozadí snaha chápat mystifikace či fikce jako široce uchopitelné kulturní fenomény, ale především snaha analyzovat jejich společenský dopad. Problematika fikcí a mystifikací není zahrnována do společenského kontextu a široké kulturní pole tématu zůstalo až na pár výjimek spíše nevyužitě. Mystifikace totiž skýtá mnoho možností, avšak většina příspěvků byla svým zaměřením spíše literárněhistorickými či historickými s výjimkou národního formování bez reflexe míry společenského dosahu.

V kolektivní monografii nalezneme texty o fikcích a mystifikacích a o jejich autorech, a to jak známých, tak i těch méně známých, což představuje jednu z významných deviz knihy. Publikace celkově poskytuje obraz našich předků a jejich úsilí domýšlet si prvky národní kultury pro vylepšení obrazu minulosti i přítomnosti rodícího se svěbytného národa.

Kateřina Soukalová

**Ivan Chorvát (ed.): *Volnočasové aktivity obyvatelov Slovenska. Poznatky z aktuálnych výskumov.* Bratislava: Sociologický ústav SAV, 2011, 182 s.**

Filozof Zdeněk Kratochvíl si při uvažování o vzdělání povšiml zajímavé věci, totiž že původní význam řeckého slova *schólé*, jež znamenalo volný čas, který můžeme věnovat péči o duši, se posunul ve svůj opak – ve školu, jejímž opakem je volný čas v podobě *prázdin*. V kontextu konzumní společnosti tyto prázdniny – mimo svět dětí posunutelné třeba masarykovským slovem *prázdeň* – dospěly do stavu, kdy je volný čas charakterizován takřka výhradně spotřebou. „Témata volného času a spotřeby není možné zkoumat odděleně“ (s. 7), tak zní základní teze, na níž je postavena kniha o volném čase obyvatel Slovenska, editovaná Ivanem Chorvátém. Chorvát se k tématu volného času, zejména trávení dovolené, dostal přirozeně, po monografii o dějinách cestování, kterou na stránkách vůbec prvního čísla *Historické sociologie* (1/2009) recenzoval Bohuslav Šalanda.

Kniha *Volnočasové aktivity obyvatelov Slovenska* začíná obsáhlou Chorvátovou studií, v níž autor nejprve stručně zasazuje volný čas do konzumní společnosti a popisuje sociologii volného času jako až nečekaně opomíjenou disciplínu, ačkoli hodnota volného času oproti významu práce neustále roste (s. 23). Hlavní část tohoto textu se opírá především o mezinárodní výzkum ISSP (International Social Survey Programme) *Volný čas a šport* z roku 2008 a o výzkum *Volný čas a dovolenkové správanie* z roku 2010. Většina dat však neukazuje nic příliš překvapivého. Slováci tráví nejaktivněji (tedy manuálními pracemi, procházkami nebo sportem) jarní, letní a podzimní soboty, zatímco nejméně aktivně (u televize, spánkem či u počítače) zimní všední dny. V uvedeném pořadí patří obecně k jejich nejčastějším volnočasovým činnostem sledování televize či DVD (denně či několikrát týdně přes 90 % respondentů), poslouchání hudby, setkávání s přáteli, manuální práce a počítač. Jako zajímavý se tu ukazuje poslech hudby, který sice představuje druhou nejčastější činnost, ovšem sami respondenti mu velký význam nepřikládají (což nepochybně souvisí s tím, že hudba nejčastěji funguje jako kulisa). Za pozornost stojí také skutečnost, že lidé ve velkých městech netráví méně času manuální činností než obyvatelé měst menších.

Velmi pozoruhodná kapitola Chorvátova textu srovnává trávení volného času obyvatel Bratislavy, Košic a jiných velkých měst (jako samostatné kategorie). Zejména rozdíl mezi Bratislavou a Košicemi jsou frapantní a rozmanité. Tak v Bratislavě sleduje televizi denně 62,5 % lidí, v Košicích 91 %; stres ve volném čase nikdy nepocituje 20 % Bratislavanů, ale jen 3,5 % Košičanů, na pracovní povinnosti nikdy ve volném čase nemyslí 26 % Bratislavanů oproti 5,5 % Košičanů atd. Košice se ve všech datech výrazně odlišují i od jiných velkých měst, zvláště převahou pasivních činností. Je ovšem škoda, že z výzkumu nelze zjistit, zda jde o specifikum pouze Košic, nebo jestli obyvatelé jiných velkých měst tráví volný čas podobně. Ostatně Ivan Chorvát podotkl, že „zajímavá by v této souvislosti byla analýza (...) geograficky blízkého Prešova“ (s. 44).

V dalších částech své studie se Ivan Chorvát věnuje vztahu volného času a rodiny a poté především tomu, jak Slováci tráví dovolenou. Zde zaujme především mezinárodní srovnání; Slovensko (podobně jako Bulharsko nebo Malta) patří mezi země, jejichž obyvatelé nepříliš často tráví dovolenou mimo domov; téměř 60 % z nich nikam na dovolenou nejezdí (třebas Čechů jen okolo 40 %). Z hlediska mezinárodního srovnávání jsou tu specifické Chorvátovy metodologické úvahy o tom, jak se mírně odlišně formulovanou otázkou ptávají ze Slováků přeborníci v manuálních pracích nebo z Čechů a Britů nadšenci do nákupů.

Právě nakupováním se v recenzované publikaci hlouběji zabývá příspěvek Milana Zemana, jenž nad stejnými daty uvažuje o tom, zda Slovensko zasáhl fenomén nazvaný Georgem Ritzerem jako *retailtainment*, a postihující kombinaci umění a zábavy, v podstatě tedy nakupování pro radost. Podle výzkumu nachází (denně či několikrát týdně) v hypermarketech potěchu asi 17 % Slováků. Jak vzápětí dodává Zeman, většinu z těchto lidí tvoří mladí mezi 18–24 lety, tedy zkrátka ti, kteří mají na něco takového čas. Není proto jisté, bude-li lidí s touto kratochvílí přibývat. Alespoň mírně uklidňující se jeví skutečnost, že stále ještě oblíbenější činnost než *retailtainment* představuje četba knih. Tu praktikuje denně nebo několikrát týdně asi čtvrtina respondentů.

V další kapitole pojednává Roman Hofreiter o změnách v bankovníctví a jejich vlivu na volný čas. Přitom si Hofreiter například všímá, jak liberalizace finančních služeb, bezhotovostní transakce, bankomaty a platební karty proměnily konzum, ale také například turismus, jenž se stal v nebývalé míře neorganizovaným a individualizovaným.

V posledním příspěvku se Irena Jančová zaměřila na slovenské migranty v Londýně. Autorku zajímá řada témat, zvláště láska a vztahy migrantů. Z hlediska celkového vyznění knihy je však nejpodstatnější problém spotřeby, jenž se u migrantů ukazuje být klíčovým jevem. V podkapitole příznačně nazvané „Já si tu můžu koupit značkové tenisky i každý týden, když budu chtít“ Jančová píše, že migranti i s minimálním platem „mobilizují jako konzumenti

prestižní symboly a významy, jejichž prostřednictvím tvoří svoji identitu a finančně alespoň z části dosahují osobní autonomie a nezávislosti“ (s. 150).

Po přečtení prezentované knihy nabývá na síle otázka, do jaké míry ještě můžeme mluvit o konzumní společnosti? Je opravdu základní teze o sepětí volného času a konzumu tak nepochybná, když lidé jezdí za „opravdovým“ konzumem do Anglie a když Slováci (ale i obyvatelé většiny jiných zemí) stále tráví volný čas raději setkáváním s přáteli nebo procházkou než nekupováním? Ať je tomu jakkoli, rámec konzumní společnosti, jak názorně ukazuje Ivan Chorvát, nabízí zanedbané sociologii volného času několik nepříliš optimistických možných trendů, které by stály za empirické prozkoumání. Jedním z nich je představa, že společnost se rozpadá do dvou skupin: jedné, která je materiálně zabezpečená, ale natolik pracovně vyčerpána, že v podstatě nemá volný čas, a druhé, jež sice volný čas má, ale vzhledem k obtížím s placeným zaměstnáním má omezené prostředky na jeho využití, a to nejen ekonomické. Jiná teze zase upozorňuje, že „pracovní čas se redukuje, množství volného času roste, ale členové společnosti přesto ve svých životech pocítují stále větší časovou tíseň a problémy při sladování svých aktivit“ (s. 86). Velká míra stresu a uspěchanosti ve volném čase, to jsou nejvíce znepokojující poznatky z výzkumů a knihy Ivana Chorváta.

Miroslav Paulíček

**Lucie Cviklová: *Advancement of Human Rights of LGBT Minority: Advancement of human rights standards for LGBT people through the perspective of international human rights law.* Lambert Academic Publishing, 2013, 104 s.**

Historické proměny interpretace homosexuality a homosexuálního chování probíhající na české i mezinárodní úrovni jsou tématem, které v posledních padesáti letech začalo přitahovat stále větší pozornost badatelů. Většina zahraničních studií věnuje pozornost srovnávání historických či historicko-filozofických

aspektů homosexuality na různých kontinentech stejně tak jako společenským a právním aspektům postupné dekriminalizace homosexuality v euroamerickém prostoru, přičemž odzákoonování homosexuality coby trestného činu v řadě zemí je tak z hlediska jurisprudence viděno jako posun od negativních práv k pozitivním. Zatímco v západních zemích existuje řada studií na toto téma a queer studies jsou samostatnými studijními obory na univerzitách, v zemích bývalého socialistického bloku se dostává problematika LGBT (gay, lesbian, bisexuál a transgender) menšiny do popředí teprve několik let. V České republice byla prvním pokusem o systematizaci badatelských výzkumů v této oblasti mezioborová konference Homosexualita a humanitní vědy, kterou uspořádala Fakulta humanitních studií v roce 2009. Na tuto konference navázaly tři publikace: *Od žaláře k oltáři* J. Seidla, *Homosexualita v dějinách české kultury* M. C. Putny a dílo kolektivu autorů editované F. Schindlerem, J. Seidlem a P. Himlem *Miluji tvory svého pohlaví*.

Vybranými historickými aspekty homosexuality v celosvětovém měřítku (především z hlediska analýzy vývoje různých diskurzů) se zabývá právě recenzovaná studie Lucie Cviklové, kterou tvoří tři symetrické části. Studie vychází z historicko-právního přístupu a představuje, jak se různé teoretické přístupy, náboženské a právní systémy vyrovnávaly s dlouhodobými procesy a právními diskurzů týkajícími se vymezení sexuální identity, přesněji řečeno rozdílů mezi různými systémy v oblasti reakcí na požadavky lesbických žen, gayů, bisexuálů a transgender osob. Autorka ve své studii analyzuje, jak konkrétní národní i nadnárodní systémy během času odmítaly či přijímaly požadavky aktérů s odlišnou sexuální orientací usilujících o širší ekonomické a společenské uznání, jakým vývojem prošly právní úpravy v této oblasti a jak se proměňovala rozhodnutí vynesená Evropským soudem pro lidská práva či Nejvyšším soudem ve Spojených státech amerických.

Teoretický základ studie je ukotven ve srovnávacím rozboru myšlenkového odkazu francouzského filozofa Michaela Foucaulta na straně jedné a francouzské feministické myslitelky Judith Butlerové na straně druhé. Oba tyto autoři

ve svém díle analyzují různé diskurzy utvářející mechanismy kontroly a útlaku homosexuální menšiny. Foucault jako první zdůraznil historickou podmíněnost interpretace homosexuality – nechápal homosexualitu jako neměnnou objektivní kategorii, která byla v souvislosti s rozšiřováním lidských práv LGBT menšiny postupně objevována, ale za uměle vykonstruovaný pojem vytvořený začátkem dvacátého století sexuologií – tehdy nově vzniklým vědním oborem. Zatímco středověký „sodomita“ (širší kategorie zahrnující všechny sexuální praktiky mimo heterosexuálních s jasným cílem počítí potomka; homosexuální chování bylo do této kategorie zahrnuto) byl hříšníkem, jenž se dopustil těžkého zločinu a byl za něj krutě potrestán, ale „zločin“ sodomie nebyl přímo spojován s jeho osobou, homosexuál se ve vědeckém pojetí začátku dvacátého století stává zvláštním typem člověka, jehož osobnost je zcela specifická a homosexualita se stává základním prvkem jeho identity. Foucault ve svých analýzách vyvozuje, že mocenský tlak zůstává v průběhu historie stále stejně silný a devastující, pouze se mění jeho konkrétní podoba. V souvislosti se vznikem kategorie homosexuála, který je předurčený k celkové osobnostní patologii, dochází k postupnému odklonu od postihů za homosexuální chování (homosexuál začal být považován za nemocného místo za delikventa), ale to neznamená snižování regulací a kontrol, ty se pouze přesouvají z oblasti práva do oblasti medicíny (homosexuál je jako patologická osobnost stavěn na okraj společnosti a vystaven dalším mechanismům regulace, kontroly a moci – má za povinnost se z homosexuality „léčit“, a i poté je brán jako celkově méněcenný).

Butlerová shledává mechanismy útlaku sexuálních menšin přímo v samotných kulturních vzorcích – navazuje na Freuda s tezí o primární homosexualitě lidského jedince, který se homosexuality vzdává přijetím oidipovského, patriarchálního řádu, ale zatímco Freud pokládal za důsledek tohoto přijetí psychické zdraví jedince (přijetí mu umožňuje nebýt psychotický), Butlerová naopak tvrdí, že v celé heterosexuální kultuře přetrvává melancholie, stesk po původním stejnopohlavním vztahu. Primárním civilizačním tabu podle ní není incest, ale



homosexualita a k potlačování homosexuálních projevů vládnoucí patriarchální kulturou dochází právě z důvodu vytěsněného tabu. Kultura striktně rozděluje svět lidí na svět mužů a žen, přičemž oba mají předepsané komplexní vzory chování, které však, jak tvrdí autorka, nevycházejí ze samotného biologického pohlaví, ale z kulturních zvyklostí (tento soubor předepsaných vlastností se nazývá gender). Již samotný gender, je-li prohlášen za jediný správný, působí jako mechanismus útlaku, protože nutí všechny lidi, aby odpovídali souboru předepsaných vlastností, nechťejí-li se ocitnout na okraji společnosti jako ignorovaní. Patriarchální kultura kromě toho spatřuje jako jeden z nejvýznamnějších atributů obou pohlaví heterosexualitu – tj. muže definuje tak, že jej přitahují ženy, zatímco žena musí být přitahována muži, aby byla ženou. Tím se homosexuálně orientovaní lidé (či lidé s další menšinou sexuální orientací) ocitají zcela mimo společnost, jsou opomíjeni a různými způsoby utlačováni.

Cviklová předkládá ve své studii analýzu diskurzu spojeného se společenskými a mocenskými strukturami týkajícími se homosexuálně orientovaných osob – není to diskurz kulturní jako u Butlerové, ale diskurz mocenských struktur, v tom se tedy shoduje s Foucaultem. Na rozdíl od něj ale prohlašuje, že tento diskurz se vyvíjí, mocenské tlaky nezůstávají stejně silné, nýbrž mohou slábnout a přecházet až k přiznání pozitivních práv jedincům z LGBT minority. Příčinou poklesu mechanismů útisku homosexuální menšiny shledává Cviklová v oslabování přímého vlivu křesťanství v euroamerickém prostoru a oddělení církve od státu. Tam, kde ke slábnutí náboženského vlivu nedochází, naopak diskriminace sexuálních menšin přetrvává.

V první ze tří symetrických částí se autorka věnuje historickým aspektům vztahů mezi státem, společností, náboženstvím na straně jedné a kriminalizací homosexuality na straně druhé. V euroamerickém prostoru pod kulturním vlivem křesťanství v důsledku odluky státu od církve probíhala postupná dekriminilizace homosexuality a v některých zemích dokonce vznikly církevní iniciativy či státní legislativa na podporu stejnopohlavních svazků; na rozdíl

od tohoto vývoje charakterizovaného oslabováním křesťanských principů v oblasti vlády a zákona je kriminalizace homosexuality mezi dvěma dospělými dodnes běžnou a krutou praxí v zemích s převažujícím vlivem islámu a trestem za homosexualitu je například ukamenování k smrti, sto ran bičem nebo vyhození z vrcholu vysoké budovy. Tyto tvrdé tresty je třeba vysvětlovat dlouhodobým vlivem náboženství (které je považované za jediný zdroj tvorby zákonů) a primitivními normami týkajícími se ústavy; v těchto zemích je totiž tzv. kulturní relativisty nahlíženo na mezinárodní úpravy v oblasti lidských práv jako na etnocentrickou právní argumentaci uplatňovanou v souvislostech evropského historického vývoje.

V druhé části své studie Lucie Cviklová podrobně rozebírá postupné uznávání práv LGBT menšiny různými evropskými strukturami; jedná se například o Evropský soud pro lidská práva či Nejvyšší soud Spojených států amerických; tyto právní instituce postupně rušily zákony proti homosexualitě ve většině evropských zemí již na začátku osmdesátých let dvacátého století. Tento vývoj autorka demonstruje rozborem konkrétních právních kauz. Analyzuje vývoj právního diskurzu, poukazuje na propojení zákonodárné, výkonné a soudní moci, kdy každá z těchto částí může ovlivňovat celkový právní rámec v daném kontextu. Vývoj jednotlivých právních kauz rovněž dokumentuje vývoj postoje společnosti a mocenských struktur vůči LGBT minoritě. Tak např. právní případ Lawrence proti Texasu, který v roce 1986 skončil rozsudkem kriminalizujícím homosexuální chování, byl v roce 2003 revidován, Nejvyšší soud přehlasoval své původní rozhodnutí tvrzením, že zákony proti homosexualitě nejsou ústavní, a v důsledku tohoto rozhodnutí byly zrušeny podobné zákony týkající se homosexuality v dalších třinácti státech Spojených států amerických.

Třetí, závěrečná část studie se věnuje snahám mezinárodní občanské společnosti prosadit nediskriminační pravidla pro LGBT menšinu. Autorka zde rozebírá Yogyakarta pravidla, což je soubor pravidel a doporučení vycházejících z univerzální lidské důstojnosti a svobody, která by neměla být narušena odlišnou sexuální orientací či identitou. Originálním přínosem těchto

pravidel je požadavek zajistit, aby se legitimizace vztahů LGBT menšiny neuskutečňovala jen na základě negativních práv, nýbrž aby se pozitivní práva této menšiny postupně vyrovnala právům a možnostem heterosexuální většiny.

Studii lze charakterizovat jako mezioborový pohled na vnější situaci LGBT menšiny, který vychází především z filozofické a historicko-právní perspektivy; je možno ji považovat za úvod do problematiky pro anglicky hovořící čtenáře, kteří nemají o postavení LGBT minority přehled. Největším přínosem studie je podrobná prezentace vývoje právního diskurzu souvisejícího s touto problematikou v různých kulturních systémech a v konkrétních historických obdobích od nejstarších kultur po současnost a rozbor jednotlivých právních kauz v kontextu vývoje historicko právních diskurzů.

Celkové vyznění studie by obohatilo zpřesnění některých pojmů, jichž autorka v textu užívá – konkrétně co bylo v kontextu různých dob a kultur považováno za homosexualitu či homosexuální chování včetně proměn těchto významů. Po proměně „sodomity“ v „homosexuála“, který popsal Foucault, bylo přibližně do padesátých let dvacátého století považováno za ústřední patologii homosexuality obrácení genderových rolí – homosexuálové byli označováni jako „invert“ (což znamenalo ženy v mužském těle a naopak), přičemž samotné preferované pohlaví nebylo při posuzování příliš významné. Za homosexuály tedy nebyli považováni muži, kteří nepřekračovali hranice svého genderu a zastávali během sexuálních praktik aktivní roli. Teprve od poloviny minulého století se ustálil jako hlavní znak homosexuality preference stejného pohlaví. Do devatenáctého století byla valorizována tzv. romantická přátelství, především mezi ženami, která bychom dnes označili jako lesbické vztahy. Dané ženy si mezi sebou směly vyznávat lásku v dopisech nebo spolu spát v jedné posteli a nikdo na jejich vztahu neshledával nic sexuálního, pokud se ženy nepřestávaly chovat v rámci předepsaných genderových pravidel a neodmítaly se provdat za muže. Teprve s nástupem vědecké sexuologie počátkem dvacátého století dostala tato přátelství přídech homosexuálního jednání a začala být odsuzována jako zvrácenost. V kontextu kultur mimo euroamerický prostor

pak existovalo zcela svébytné pojetí pohlaví a genderu, diametrálně odlišné od toho, na který jsme zvyklí my.

Autorka se rovněž nezabývá vývojem sebeidentifikace jedinců z LGBT minority ani postupným konstituováním její skupinové identity. V USA a západních demokratických zemích lze najít výrazný předěl přibližně od sedmdesátých let dvacátého století, kdy se LGBT minorita začala považovat za svébytnou skupinu a emancipovat se podle vzoru jiných menšin, především národnostních. Činnost LGBT aktivistů měla na formování celospolečenských diskurzů týkajících se homosexuální menšiny rozhodně výrazný vliv.

Do studie mohla být rovněž zahrnuta specifiká vývoje situace české a slovenské homosexuální menšiny, která procházela jiným vývojem než LGBT minorita v západních zemích. Na toto téma začaly v posledních letech vznikat kvalitní odborné studie, ale téma rozhodně ještě vyčerpano není.

Veronika Ďuríčková

**Jan Paulas – Martin T. Zikmund – Luboš Kropáček: *Po cestách kamenitých. O životě, islámu a křesťanské víře.* Praha: Vyšehrad, 2013, 272 s.**

„Kdyby byl Bůh chtěl, byl by vás věru učil národem jediným. Avšak neučinil tak proto, aby vás vyzkoušel tím, co vám dal. Předstihujte se vzájemně v konání dobrých skutků! K Bohu se uskuteční návrat vás všech, a On vás poučí o tom, v čem jste byli v rozporu“ (s. 133). Koránská súra Prostřený stůl asi nejlépe koncentruje poselství knižního rozhovoru *Po cestách kamenitých*: zdůraznění nekonečné pestrosti různých podob víry v jediného Boha. A zároveň zdůraznění možnosti – ba v globalizovaném světě dokonce nutnosti – plodného dialogu, vzájemného respektu a poznávání. Autoři Martin Zikmund a Jan Paulas na stránkách knihy zpovídají katolíka a předního znalce islámu Luboše Kropáčka. Výsledkem je text kombinující dvě vzájemně se propustující roviny. Otevřené bilančování životní cesty českého křesťana ve druhé

polovině 20. století a výkladově laděné kapitoly zabývající se mimořádně rozsáhlým muslimským pásem země od severní Afriky a Evropy až po Indonésii.

Životní příběh v komunistickém Československu se zpočátku odvíjí podle jinými již mnohokrát převyprávěného schématu. Rodina prvorepublikového vlastence, právníka a vášnivého turistu zažívá po únoru 1948 společenský pád. A spolu s rodiči čelí prvním nespravedlnostem i mladý Luboš. Přes skvělý prospěch nemůže pro třídní původ studovat gymnázium. Kvůli vášni k cizím jazykům proto volí obchodní školu. Protože nelze cestovat do zahraničí, hltá dobrodružné cestopisné příběhy sepsané těmi, kteří cizí kraje ještě poznat mohli. Mezi jinými se zde od počátku vymyká postava znalce a milovníka arabských beduinů Aloise Musila. Kropáček přitom svou vášeň k cizím jazykům vysvětluje právě jako kompenzaci nemožnosti cestovat: „Zájem o orientální jazyky vznikl z touhy po dálkách a jejich studium přímo nabádal k pokoře. Šlo – i mentálně – o jakési cizí kontinenty, o dobrodružné potěšení z odlišných gramatik“ (s. 28). Vynikající maturant poté nemůže pro nevhodný kádrový posudek ani na vysokou školu. Se svou jazykovou výbavou proto nastupuje jako referent do Pragoexportu. Zde na sebe v rámci plnění budovatelských závazků nakonec upozorní, když se zaváže splnit zkoušky hned z pěti cizích jazyků. Teprve to mu vynáší doporučení ke studiu, bez kterého by se patrně náš nejlepší znalec islámu vůbec nezrodil.

Kropáček si tedy plní svůj sen, přičemž se po vzoru muslimských učenců zpětně vidí jako jeden z článků v dlouhém lidském řetězu předávaného poznání (*silsila*). Navazuje tak na svého učitele Felixe Tauera (letní semestr končil rozpadem Osmanské říše a větou „Dál již to nejsou dějiny, ale politika“), nejvýraznější katederní osobnost Karla Petráčka a svého školitele Ivana Hrbka. Arabistiku začíná studovat právě ve vzrušující době, kdy kolonie získávají nezávislost a v atmosféře optimismu zakládají samostatné státy. Rok 1960 se totiž stává Rokem Afriky, na filozofické fakultě vzniká nový obor afrikanistika. Československo se chce prosadit také obchodně v západními mocnostmi uprazdňovaném prostoru. Euforie z dekolonizace je však prováděna

pochyba a následně i deziluzí. Kropáček připomíná násilnosti boje za nezávislost, například surový evropský terorismus francouzské Organizace tajné armády. Ta byla složena z francouzských nacionalistických důstojníků a politiků, kteří se v duchu hesla „Seine protéká Paříží a Středomoří moře protéká Francií“ nehodlali smířit s nezávislostí Alžírsko. Nejprve se mohutnou vlnou bombových útoků proti civilnímu obyvatelstvu (1961) snažili vyprovokovat Arabů k přerušení příměří a k rozdmýchání násilí v předvečer referenda. Poté se dostali do křížku se samotnou francouzskou armádou a nakonec se dokonce pokusili odvrátit nezávislost Alžírsko atentátem na francouzského prezidenta a státním převratem v samotné Francii. Kropáček tak mimochodem připomíná, že Arabové nikdy neměli patent na terorismus. K deziluzi ale nakonec vedly především chabé výkony vlád v nově nezávislých zemích. Po osamostatnění zažily úpadek poprvé popsány již v roce 1962 René Dumontem v tehdy ještě kritizované knize *L'Afrique noire est mal partie*.

S realitou disfunkčních režimů se Kropáček mohl od svých studentských let setkávat na vlastní oči i při studijních cestách. V Káhiře například prožil dramatickou šestidenní válku (1967), kdy Izrael nečekaně napadl a bleskově rozdrtil armády sousedů. Zatímco egyptské noviny vycházely s titulky typu „Naše tanky se valí na Tel Aviv“, egyptští vojáci byli hnáni zcela opačným směrem. Bezprostředním výsledkem války byl hon na špióny, „Špionománie“ se snažila odhalit viníky těžko pochopitelné porážky „neporazitelné“ armády. Dlouhodobým důsledkem porážky ale byl odklon od dosud převažujících sekulárních ideologií či západních modelů a příklon k islámu. Mezi lidmi se začala šířit představa, že slabost Arabů souvisí s odklonem od islámu. Případně názor, že porážka byla Božím trestem za popravu disidenta a islamisty Sajjida Qutba (1966).

Legendární studentská expedice Lambaréné (1968), která s Tatrou naloženou humanitární pomocí projela téměř celý černý kontinent, pak symbolicky uzavírá optimističtější etapu Kropáčkovy mladého života. Záhy po návratu začíná normalizace a po ní čistky na fakultě. Jeho dodnes aktuální doktorská práce o Dárfúru je včetně kladných posudků připravena

k obhajobě, avšak doktorská řízení jsou z pokynu ministerstva pozastavena (1970). V roce 1974 pak Kropáček musí z fakulty odejít, aby se až do listopadu 1989 živil jako tlumočnick a překladatel „na volné noze“. Na fakultu se mohl vrátit až v roce 1990. Komunistům sice mezitím vadí jako akademik, leč nezdráhají se využívat jeho tlumočení na nejvyšší úrovni (setká se tak s Jásirem Arafátem, Háfizem Asadem nebo Kaddáfim). Nejsilnější jsou pasáže, kdy se Kropáček otevřeně přiznává k několikaleté spolupráci se Státní bezpečností, přičemž vrcholem je špiónská cesta do Izraele. Zpětně lituje, že nebyl silnější, ačkoli vstup do KSČ nikdy nepřijal. Avšak věří, že nikdy neposkytl informace, které by komukoliv uškodily. Snad tomu tak i bylo, protože s ním po čase StB spolupráci ukončila.

Výkladové kapitoly o minulosti a především současnosti muslimských společností zas a znovu ukazují na mimořádnou pestrost islámu. Na doširoka rozevřený vějíř jeho normativních podob i reálně žitých projevů. Chybí totiž závazná centrální autorita na způsob papeže či církevních koncilů. Jedinou autoritou je Korán. Leč vždy různé až protichůdně interpretovaný. V současnosti přitom Kropáček pozoruje další rychlé štěpení islámu na prozápadní sekulární proudy a naopak hnutí konzervativní až salafistické. Jakékoliv zobecňování je tak značně obtížné, až nemožné.

Historicky první příčinou pestrosti islámu se podle Kropáčka stalo jeho rozštěpení na sunnitskou a řadu šíitských větví. Šíité se domnívají, že Korán není úplný. Při editaci chalífou Uthmánem prý bylo vyškrtáno vše, co se týkalo Alího a jeho rodiny – podle nich jediných právoplatných nástupců Proroka. Podobně se odlišuje také soubor tradic, z čehož vyplývají i odlišnosti právní. Šíité si pak každoročně svátkem *ašúra* v duchu protisunnitských pašijí připomínají bratrovražednou občanskou válku a mučednickou smrt Husajna u Karbalá (680). Navíc se liší i postavení duchovenstva. Zatímco sunnitě jsou hrdí na to, že nemají žádnou kněžskou vrstvu, a všichni věřící jsou tak Bohu stejně blízko, šíitští duchovní od 50. let 20. století tvrdí, že díky vzdělání mohou chápat a lidem vykládat vůli skrytého imáma. Kropáček připomíná, že se sice obě větve zastoupené egyptským

Al-Azharem, iráckým Nadžáfem a iráckým Qommem v duchu ekumenismu pokusily sblížit (1959–1960) a uznat šíu jako pátou právní školu (*džafari*). Pro politické rozepře z toho ale sešlo.

Dalším zdrojem mnohobarevnosti islámu je v Kropáčkově vyprávění kontrast mezi polem učeneckým a citovým súfismem. Sečtělí právníci chápou vysoce abstraktního Boha jako Stvořitele, Pána a Zákonodárce. Stvořil svět a nyní přísně dohlíží na řád přírody i lidské dodržování seslaných zákonů. Odtud až hnidopišské rozlišování pěti právních kategorií jednání: prikázané, doporučené, dovolené, neschválené a zakázané. Súfismus se oproti tomu domnívá, že Bůh lidi stvořil, aby se mohl zrcadlit v jejich srdcích. S Bohem je možné navázat vztah. Víra v Boha a láska k Němu i Jeho stvoření je zkušenost skrze níž lze Boha lépe poznávat a posilovat víru. Súfismus proto spíše rozlišuje poslušné podřízení se Bohu dodržováním vnějších rituálů (*islám*), zvnitřnělou víru (*imán*) a konání dobra (*ihsán*). Přitom hledá různé cesty, jak se Bohu přiblížit (meditace, askeze, poezie).

Příčinou mnohotvárnosti islámu je ale i jeho prolínání se staršími kulturami, přes které se při své geografické expanzi navrstvil. Přičemž v jednotlivých kulturních regionech vždy jako houba selektivně nasával inspiraci z těchto starších zdrojů. Jak se trefně vyjádřil marseillský muftí Soheib Bencheikha, islám je polygamní, uzavřel sňatky s arabskou, perskou, tureckou a indickou nevěstou – a dnes se uchází o ruku evropské sekulární kultury. Mnohdy jde ale o inspirace kontroverzní. Příkladem budiž ženská obřízka předislámských kultur Nilského údolí. V souvislosti s arabským jarem se pak například zaktualizovala teze maďarského arabisty Miklóše Marótha hovořící o tom, že Arabové nasáli a osvojili si antické kulturní dědictví. Přitom Evropě přes středověkou Andalusii zprostředkovali Aristotela a demokratické ideje. Oni samotní si z antiky vzali hlavně Platóna s jeho důrazem na hledání silného a mravného vládce, který přináší stabilitu, ale zároveň tenduje k autoritářství.

Právě masivní příchod islámu do západní Evropy vytváří další klony popisované na škále: „euroislám – islám ghetta“. Příběhů příchodu muslimů do Evropy a jejich integrace je přitom hned několik. Nejznámější vypráví o hostujících

dělnících, které si západoevropské státy čelící nedostatku pracovní síly pozvaly po druhé světové válce, vesměs z bývalých kolonií. Jestliže byl zpočátku islám dělníků z ubytoven a garážových modliteben prakticky neviditelný, vše se změnilo s příchodem manželek. Rodiny vychovávající děti začaly žít plnohodnotný život muslimů, komunity proto otevírají mešity, obchody s muslimským oblečením, halál řeznictví či restaurace. Úplně jiný příběh ale mohou vyprávět třeba alžírští *harki*. Ve válce za nezávislost (1954–1962) obětavě podporovali Francii, přes 200 tisíc jich sloužilo v její armádě, domobraně či koloniálních úřadech. Pro většinu příběhů se přitom hodí Kropáčkem citovaná maxima Saint-Exupéryho Malého Prince připomínající Evrope její roli: „Stáváš se navždy zodpovědným za to, cos k sobě připoutal...“ (s. 205).

K migraci došlo v kontextu náboženského ožívování muslimských společností, odkud gastarbeiteři přicházeli. Pobožnost evropských muslimů je podporována i petrodolary z konzervativních monarchií Zálivu nebo misiemi. Zrodilo se také mediální impérium, nejdůležitější redakce zaměřené na evropské muslimy dnes vedle Bejrútu a Káhiry sídlí v Paříži a Londýně. Kropáček ale nevidí islámskou viru samu o sobě jako překážku integrace. Zajímavou skupinu představují třeba v Německu a Rakousku perfektně integrovaní alevité. Přicházejí z Turecka, kde platí za sekulární a úspěšnou skupinu, jakkoliv diskriminovanou. Podle Kropáčka lepší integraci muslimů ve Francii spíše než víra brání segregace na velkých a od zbytku majority oddělených panelových sídlištích. Nebo tendence zaměstnavatelů propouštět je za recese jako první. V Německu se zase hojně diskutuje fenomén turecké nevěsty. Až polovina sňatků je domluvených rodiči, přičemž nevěsty jsou velmi mladé. Často navíc dovezené z Turecka. Nemají tak šanci seznámit se před založením rodiny a výchovou dětí s většinovou německou společností, navázat zde kontakty, vzdělávat se a osvojit si jazyk. Takto limitované matky pak ale vychovávají i děti, které jsou pak oproti vrstevníkům z majority handicapované svých rodinným zázemím. Německo tak teprve od roku 2007 uděluje vízum jen nevěstám starším osmnácti let. A podmínkou je rovněž atest z němčiny.

Podle Kropáčka integraci také často brání nevhodně připravení imámové. Může sice jít o absolventy prestižních islámských center jako je egyptský Al-Azhar, tuniská Zajtúna, pákistánské školy *deobandi* nebo saúdská Mekka a Medina. Avšak příliš neznají evropské jazyky, neorientují se v kultuře, uznávaných hodnotách a společenských poměrech. Navíc zde mnohdy působí jen několik let (duchovní ze Saúdské Arábie nebo Turecka). Nebo jsou dokonce vládami vysíláni na pár týdnů o ramadánu. Nemají tak moc času se rozkoukat a pomoci pak v orientaci a integraci samotným dezorientovaným věřícím. Muslimské komunity postupně pochopily svůj handicap stran imámů. Od devadesátých 20. století zakládají vlastní instituce vzdělávající kazatele pro potřeby evropských věřících. Se zpožděním se rozhoupaly také evropské státy a jejich univerzity. Ve snaze eliminovat radikální kazatele rozvíjí islámská studia Francouzi, Britové, Belgičané, Němci či Holanďané a Švédí. Zdatně jim ale sekundují i Poláci, kde na Varšavské univerzitě vznikla celá katedra euroislámu. Konečně, také křesťanské církve nezůstávají pozadu. Například pařížský Katolický institut imámům začal nabízet (2008) školení v sekulárních hodnotách a mezikulturních vztazích.

Sousední Rakousko přitom Kropáček líčí jako povedený příklad začlenění imigrantů. Zdejších 400 tisíc muslimů pocházejících z Turecka a Bosny představuje 6 % populace a zákonem zde byl islám zrovnoprávněn s křesťanstvím již v roce 1912. Klíčovou ingrediencí úspěchu Kropáček vidí ve vstřícnosti zástupců obou stran, majority i přistěhovalců. Za muslimy vystupuje výrazný Bosňák Smail Balič, kurátor v Národní knihovně a autor knih o tom, jak žít plnohodnotný islám v moderních evropských společnostech. Majoritě pak jde svou vstřícností příkladem kardinál Franz Konig. Katolíci i evangelíci pak mají v jednotlivých spolkových zemích pověřené osoby pro kontakt s místními muslimy. Právě mezináboženský dialog je Kropáčkovým celoživotním tématem, které jde proto zcela logicky napříč jednotlivými kapitoly knihy.

Karel Černý